

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

СТАРОВОЙТ Олена Василівна

УДК 141.7:37.015.6

**ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ У СТРАТЕГІЇ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСВІТИ**

09.00.10 – філософія освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат філософських наук
Загарницька Ірина Іванівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
директор Інституту розвитку дитини.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Корсак Костянтин Віталійович,
Інститут вищої освіти АПН України,
завідувач відділом теорії та методології
природничої та інженерної освіти;

кандидат філософських наук, професор
Чекаль Леонід Андрійович,
Національний аграрний університет України,
завідувач кафедрою філософії.

Захист відбудеться «03» червня 2010 р. о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «22» квітня 2010 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В.Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний етап поступу цивілізації позначився радикальними змінами у самому базисі існування і розвитку людства. Переміщення інтелекту, наукових знань в центр детермінуючих чинників стійкого економічного зростання та суспільного прогресу зосередили увагу філософів, економістів, соціологів, політологів та ін. на проблемі становлення економіки знань, яка розглядається дослідниками в якості гаранта поступального руху суспільства, побудови конкурентної економіки, задоволення постійно зростаючих потреб людей та зміцнення соціальної згоди.

Перетворення інтелекту на основний ресурс суспільного розвитку, формування і розгортання економіки знань стали можливими внаслідок загальної зміни виробничої та соціокультурної динаміки світу, найбільш помітним результатом якої є сучасна інформаційна революція та її продукт – інформаційне суспільство. Глобалізаційні процеси; взаємопроникнення економік різних держав, що ґрунтується на сучасних інформаційних технологіях та системах міжнародної комунікації; розвиток науки, здобутки якої є предметом і результатом творчої, високоінтелектуальної праці, – все це реалії сьогодення, в якому інформація та знання набувають надзвичайного значення, символізуючи собою шлях у майбутнє для всього людства.

За обсягом, силою свого впливу та здатністю глибоко проникати у всі сфери людської життєдіяльності сучасний інформаційний потік не має аналогів у історії розвитку цивілізації. Постійні інновації у виробництві, технологіях, освіті, сфері послуг стають нормою. Це якісно змінює не лише виробничу базу суспільства, але й соціально-економічні відносини, культуру, міжособові взаємозв'язки. У кінцевому підсумку змінюються вимоги і до людської особистості – до її здатності швидко пристосовуватись до змін, засвоювати, продукувати і розповсюджувати знання, розвивати власні творчі можливості у нових економічних умовах.

Все більше прихильників здобуває думка, що в інформаційну епоху людський капітал стає найціннішим ресурсом, набагато дорожчим за природні копалини чи грошові заощадження. Адже, повертаючись в економіку, знання людини стають потужним фактором зміцнення її конкурентоздатності, відповідно, й інвестиції у людський капітал визнаються найбільш ефективним способом забезпечення розвитку всієї господарської системи країни. Тому інвестиції у людський інтелект у розвинутих країнах щорічно зростають, стимулюючи стрімке розгортання такої оригінальної сфери суспільного буття людини, як економіка знань. Здатність цієї сфери виступити джерелом прогресивних ідей, концепцій і проєктів, зробило нині її вивчення одним з найбільш актуальних завдань соціогуманітарних наук.

Зрозуміло, як і кожне суспільне явище, формування економіки знань позначене не лише позитивними, але й доволі суперечливими наслідками. До останніх, зокрема, можна віднести вплив «інформаційної хмари» на структуру людської свідомості, здатність інформації деформувати духовне життя окремих суспільств і людства в цілому. Тож перехід світової економіки у новий якісний стан, гостра необхідність пошуку адекватних відповідей на питання про ступінь впливу інформації (ширше – економіки знань) на особистість, потребує ґрунтовних досліджень теоретичних аспектів економіки знань, природи та сутності цього феномену, а також особливостей процесу його розгортання.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Хоча роль знання, інтелекту, інформації у житті людини і суспільства здавна викликали зацікавленість вчених, зокрема, філософів, психологів та культурологів, у якості предмета самостійного теоретичного аналізу економіка знань утвердилась порівняно недавно – з часу активізації наукового дискурсу щодо природи, основних напрямів і характеру перебігу, а також наслідків інформаційної революції.

Враховуючи багатоплановість проблем формування та розвитку економіки знань, їх взаємозв'язок з усіма аспектами функціонування економічної системи на мікро- та макрорівнях, окремі питання зазначеної проблематики вивчались значною кількістю зарубіжних і вітчизняних дослідників найрізноманітніших шкіл і напрямків.

Піонерами цього пошуку стали західні фахівці – Д. Белл, З. Бжезинський, Дж. Гелбрейт, А. Моль, Д. Нейсбіт, Г. Кан, М. Кастельс, А. Кінг, Я. Корнаї, Ф. Махлуп, Д. Плевник, Д. Рісмен, Т. Сакаїя, Е. Сміт, Р. Солоу, Дж. Стиглиць, Т. Стюар, Е. Тоффлер, Б. Ландв'є, Т. Умесао, Д. Форе, Д. Шнайдер та ін.

Серед російських науковців, які займалися дослідженням феномену економіки знань, слід назвати роботи Л. Абалкіна, А. Алексеєва, Б. Гершунського, С. Дятлова, В. Іноземцева, Р. Капелюшнікова, Г. Клейнера, В. Когана, Д. Ліхачова, Д. Львова, В. Макарова, Б. Мільнера, В. Миронова, Н. Нікандрова, В. Налімова, Л. Полякова, В. Савельєва, Е. Соловійова, Т. Степанової, Д. Тищенко, Ю. Хохлова, С. Шапошнікова, О. Шкаратана, В. Філіпова, Ю. Яковця та ін.

У сучасній українській філософії до цієї теми звертались такі дослідники, як В. Андрущенко, О. Бабкіна, В. Бебик, В. Бех, А. Бойко, В. Вікторов, Л. Губерський, Д. Дзвінчук, В. Дзоз, В. Журавський, І. Зязюн, В. Кремень, В. Кушерець, О. Куклін, В. Луговий, В. Лутай, О. Ляшенко, С. Максименко, М. Михальченко, В. Огнев'юк, О. Савченко, А. Сіренко, Д. Табачник, В. Ткаченко, І. Тимошенко, Г. Щедрова та ін.

Разом з тим, зважаючи на порівняно нещодавній початок детального вивчення феномену економіки знань, цю проблематику не можна вважати

вичерпаною – й донині існує багато «білих плям», що потребують ґрунтовної наукової розробки. Актуальними й першочерговими у цьому контексті залишаються питання: визначення поняття «економіка знань», окреслення його обсягу та структури як системного феномену; ролі знання як суспільного блага; структури і факторів накопичення людського капіталу; аналізу основних напрямів розвитку економіки знань в інноваційній стратегії суспільного поступу; правової та моральної регуляції функціонування економіки знань у системі соціальних інновацій; осмислення місця та ролі економіки знань у модернізації освітньої галузі. Власне, недостатнім рівнем наукового опрацювання цих питань та врахуванням нових соціально-історичних реалій обумовлене обрання зазначеної теми в якості предмета самостійного теоретичного аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний з темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних знань в освіті сучасного вчителя» (затверджена наказом Міністерства освіти і науки України № 732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол № 5). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 3 від 27 листопада 2008 року).

Об'єкт дослідження – феномен економіки знань.

Предмет дослідження – вплив економіки знань на інноваційний розвиток освіти.

Мета дослідження полягає у концептуалізації впливу економіки знань на інноваційний розвиток освіти в Україні

Досягнення цієї мети обумовлює постановку і вирішення таких взаємопов'язаних **завдань**:

- уточнити поняття «економіка знань»;
- охарактеризувати сутність та особливості прояву економіки знань на сучасному етапі її формування;
- проаналізувати особливості становлення економіки знань в Україні;
- визначити основні напрями інновацій в освітній галузі України;
- виявити специфіку правової та моральної регуляції розвитку і функціонування освіти у дискурсі формування економіки знань.

Методи дослідження. У методологічному апараті дисертаційного дослідження в якості базових фігурують феноменологічний, діалектичний, структурно-функціональний методи. Зокрема, застосування феноменологічного методу дозволило розглянути феномен економіки знань як тип економіки, в

якій виробництво і впровадження знань та інновацій відіграють вирішальну роль. За допомогою структурно-функціонального методу було досліджено функціональну взаємодію складових частин економіки знань та показано їх вплив на забезпечення сталого розвитку держави і цивілізації. Застосування міждисциплінарного підходу дозволило використати в процесі дослідження роботи з економіки, політології, філософії освіти, соціальної філософії та культурології. Проведення історико-філософського аналізу досліджень економіки знань допомогло окреслити підходи до розуміння особливостей зазначеного феномену та його значення на сучасному етапі розвитку цивілізації.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у системному аналізі впливу економіки знань на інноваційний розвиток освіти, а також сутності економіки знань, перспектив її розгортання в умовах глобалізації, інформаційної революції та суперечливих соціально-економічних перетворень. Обґрунтовано низку нових положень, що розкривають логіку такого впливу, мають елемент наукової новизни та виносяться на захист:

– обґрунтовано основні напрями освітніх інновацій, що розгортаються під впливом економіки знань: суттєва модернізація державної освітньої політики та законодавства; інтеграція освіти і науки; впровадження наукових досягнень в освітній процес та практику; розвиток системи освіти протягом життя, освіти дорослих та неперервної професійної освіти; становлення освітньої інформаційної системи (інформаційних центрів, баз даних освітніх систем тощо); створення постійно діючих громадських структур – форумів освітян та налагодження їхньої співпраці з подібними організаціями інших країн; активізація академічної мобільності; реалізація мовних стратегій; посилення демократизму в організації та управлінні педагогічним процесом;

– доведено, що на сучасному етапі інтенсифікується зростання питомої ваги людського капіталу та інвестицій в освіту і швидко гуманізується економічний поступ світової спільноти під впливом ключових властивостей економіки знань, а саме: вирішальної ролі знання у системі виробництва; стрімкому розвитку високотехнологічних секторів виробництва; широкому використанню нових інформаційно-комунікативних технологій; інноваційному, глобальному і мережевому характеру нової економіки;

– визначено, що в основі економіки ХХІ століття лежать процеси: а) набуття (пізнання), б) передачі (навчання), в) освоєння (вивчення) знань наступними поколіннями, г) високі технології їх запровадження у практику, що мають системоутворюючий характер у економічній галузі і потребують докорінної зміни у підходах до відбору/селекції, формування і зрощування людського інтелекту, технологічне збагачення його штучним інтелектом у всіх сферах матеріального та духовного виробництва;

– доведено, що для розгортання економіки знань Україні необхідно побудувати власну інноваційну архітектуру розвитку суспільства, підґрунтям якої є: зміцнення системи «знання – виробництво – знання»; удосконалення нормативно-правового регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності; інноваційний розвиток освіти; формування інноваційної культури українського суспільства; збереження національного коріння і культурних особливостей;

– обґрунтовано значення формування в процесі підготовки не лише професійної компетентності, а й моральності та соціальної відповідальності майбутнього фахівця; подано рекомендації щодо напрямів удосконалення освітньо-виховного процесу у вищій школі.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів обумовлюється тим, що в дослідженні, з одного боку, уточнюється розуміння феномену «економіка знань», а з іншого – окреслюється його значення не лише в інноваційних стратегіях розвитку освіти в епоху інформаційної революції та глобалізації, а й у поступі цивілізації. Обґрунтовані в дисертації ідеї та положення можуть бути використані у подальшій теоретичній розробці проблем становлення економіки знань. Доцільним також є застосування матеріалів дослідження у навчальному процесі (як теоретичного підґрунтя викладання філософії освіти, філософської антропології, соціальної філософії тощо), при підготовці навчально-методичних посібників, при прогнозуванні технічного і культурного розвитку суспільства та формуванні державної освітньої політики.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, а також були оприлюднені у виступах та доповідях на низці наукових конференцій і семінарів, зокрема: II і III Міжнародних науково-практичних конференціях «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Київ-Умань, 2008 р.; Тернопіль, 2009 р.); IV Всеукраїнській науково-методичній конференції «Безперервна освіта в Україні: реалії та перспективи» (Івано-Франківськ, 2008 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурні комунікації та толерантність в освіті» (Ялта, 2009 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (Київ, 2009 р.); Науково-практичній конференції «Університетська освіта в Україні і світі: стан, проблеми та шляхи розвитку» (Київ-Луцьк, 2009 р.); Науково-практичному семінарі «Інноваційні стратегії розвитку освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (Київ, 2009 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 4 роботи, з них 3 статті у фахових виданнях ВАК України з філософських наук.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел (255 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 186 сторінок, із них основна частина – 162 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовано актуальність теми дослідження та проаналізовано рівень її наукового опрацювання; окреслено мету, завдання і теоретико-методологічні засади наукового пошуку; визначено об'єкт і предмет дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичну і практичну значущість дисертації; наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження у практику; відображено структуру роботи.

У **першому розділі – «Теоретико-методологічні та джерелознавчі засади дослідження економіки знань»** – здійснено аналіз теоретико-методологічного підґрунтя дослідження економіки знань, розглянуто еволюцію поглядів на природу, зміст і сутність цього феномену.

Економіка знань – складний і багатогранний феномен, який привертав увагу багатьох дослідників. Ознайомлення з їх доробком засвідчило, що дана проблематика в цілому виступає складовою частиною проблеми сучасних макросоціальних трансформацій на шляху від індустріального до постіндустріального суспільства. Вперше термін «економіка знань» зустрічається в роботах Ф. Махлупа, який використав його для підкреслення ролі знань як вирішального фактору економічного зростання і суспільного розвитку. Згодом, у дослідженнях Г. Беккера, даний феномен знаходить подальше осмислення в контексті аналізу людського капіталу та економічної ефективності освіти.

Вагомими для поглиблення розуміння сутності економіки знань є праці теоретиків постіндустріального суспільства, де висвітлювалося зростання ролі знань, масштаб набуття і використання яких починає визначати потенціал розвитку даного суспільства. Зокрема Е. Тоффлер, досліджуючи «хвилі» змін в історичній перспективі, розглядає постіндустріальну цивілізацію як «третю хвилю», для якої, на відміну від попередніх, основою влади виступають вже не сила чи гроші, а знання. Причому від обміну інформацією та знаннями починає безпосередньо залежати вся система існування соціуму.

Потужний імпульс дослідження економіки знань отримало і в межах концепції інформаційного суспільства, де обґрунтовувалося значення інформації як головного економічного ресурсу поступу людства. Цікавою є й концепція мережевого суспільства М. Кастельса, який, розглядаючи інформацію та знання як основні джерела продуктивності, підкреслював, що їх

розвиток призводить до появи «нової економіки», де мережеві структури поступово витісняють звичні форми особистої і речової залежності.

Кінець 1980-х років позначився процесом відокремлення понять «інформація» та «знання», а згодом і виникненням нового поняття «суспільство знань». Його поява активізувала окреслення однойменної концепції, зокрема, у працях П. Дракера (за яким знання – вихідний пункт і кінцевий результат цивілізаційного процесу, головний інноваційний ресурс та інтегратор глобальної цивілізації) та Т. Сакаїї (за яким характерною ознакою сучасного суспільства є не сам факт поширеності знань, а їх безпосереднє втілення у більшості суспільних благ).

Спираючись на доробок попередників, дослідники П. Девід та Д. Форє окреслили низку параметрів формування економіки знань, серед яких: прискорення темпів створення та знецінення знань; зростання швидкості вироблення інновацій; збільшення нематеріальних активів у складі ВВП; технологічна революція в інструментах знання, що інтенсифікує творчу взаємодію між людьми. Результатом цих процесів є зміна соціальної стратифікації внаслідок виділення своєрідного класу творців нового знання.

Останнім часом зростає цікавість до економіки знань і на пострадянському просторі. Кожний з її дослідників намагається запропонувати власне визначення даного феномену та виокремити його характерні особливості. Зокрема, Г. Клейнер розглядає економіку знань як стан економіки певної країни, при якому знання не лише входять до складу будь-якого товару, а й самі стають повноцінним товаром. Г. Унтура та А. Євсєєнко підкреслюють «природній» характер економіки знань і до ключових факторів її розвитку відносять знання, інтелектуальну власність та інтелектуальні здібності людини. Серед системних елементів даної економіки вони називають: освіту; інноваційні системи; інститути економіки знань; інформаційну інфраструктуру. За В. Гейцем та В. Семиноженком в економіці знань джерелом зростання є як спеціалізовані (наукові), так і повсякденні знання, результатом використання яких стає активізація процесів накопичення та використання знань, що стимулює зміцнення конкурентоспроможності даної економіки. Ж. Поплавська і В. Поплавський формування економіки знань пов'язують із збільшенням інтелектуальної складової ціни продукції та зменшенням частки вартості матеріалу. До її результатів вони відносять зростання ролі інтелектуально-творчої праці науковців, конструкторів, програмістів тощо. Я. Радченко розглядає економіку знань та інтелектуальний капітал в контексті завдань сталого розвитку. І підкреслює значення університетів, яким на усіх рівнях належить вирішувати проблеми новітніх технологій, забезпечуючи національні потреби та інтереси розвитку суспільства. Н. Голікова, аналізуючи вплив на формування економіки знань людського капіталу, головним виробничим

ресурсом вважає обдарованість, здібності та знання. Відповідно й основою формування даної економіки є інвестиції у розвиток людського капіталу (в освіту, наукові і науково-технічні розробки, охорону праці тощо).

Аналіз наведених вище думок щодо сутності феномену економіки знань дозволяє дати власне його визначення та виділити низку якісних ознак, серед яких: вирішальна роль знання у системі виробництва (знання стає повноцінним товаром, головним виробничим ресурсом та фактором формування доданої вартості); інноваційність економіки знань (що виявляється у зростанні швидкості та інтенсивності інновацій, через які знання стає рушійною силою економічного зростання та соціокультурного розвитку суспільства); розвиток високотехнологічних секторів виробництва та інформаційно-комунікаційних технологій (внаслідок чого знання стають значно доступнішими, полегшується процес їхнього обміну та накопичення).

Отже, економіка знань – це сформована під впливом інформаційної революції своєрідна галузь продукування та функціонування інтелекту – наукових знань у всіх сферах матеріального та духовного виробництва. Вона не заміщує знаннями реальне виробництво, а являє собою якісно нову систему їх використання та запровадження у практику.

У другому розділі – **«Основні напрями розвитку економіки знань в інноваційній стратегії суспільного поступу»** – представлено розмаїття поглядів на сутнісні особливості та шляхи розгортання економіки знань, проаналізовані загальносвітові тенденції її становлення, окреслюється значення економіки знань на сучасному етапі розвитку цивілізації.

Формування постіндустріальної економіки позначилося не лише поступовим переміщенням суспільства від економіки, що ґрунтується на виробництві товарів, до економіки, заснованої на виробництві і застосуванні знань. Головним є народження світу, де надзвичайної цінності набуває розумова праця людини; де технології створюють глобальну конкуренцію; де інновації важливіші за масове виробництво; де інвестиції швидше вкладаються у нові концепції, ніж у нове обладнання. Визначального значення для економіки знань набуває якість людського капіталу, що став нині двигуном економічного зростання будь-якої країни.

Вступ світової економіки у новий етап розвитку – економіку знань – істотно змінив умови міждержавної конкуренції. На перший план виходять вже не природні ресурси, а здатність нації продукувати нові знання і втілювати їх у виробництво. Недаремно у США, де інформаційна сфера перебуває під особистою увагою Президента, створена Програма національної інформаційної інфраструктури. У ній підкреслюється, що інформація – найважливіший ресурс і товар, а також визначальний чинник державного управління. Метою реалізації даної програми є: досягнення передових позицій у галузі інформаційних

технологій; зміцнення демократії; створення нових робочих місць; використання інформаційних систем для розвитку освіти, культури, охорони здоров'я; забезпечення більш якісних та дешевих інформаційних послуг тощо.

В інформаційну конкуренцію включилися й європейські країни. Зокрема, створено Програму технологічного розвитку Євросоюзу, серед пріоритетних напрямів якої: підвищення промислової ефективності сфери інформатизації та інформаційних систем; інтенсифікація розробки та використання нових інформаційних технологій; впровадження інформаційних технологій у соціальну сферу. Головними завданнями даної програми є: скорочення розриву в технологічному відставанні від США та Японії і зменшення інформаційної залежності від цих країн.

Аналіз становлення економіки знань у розвинутих країнах світу крім відмінностей у динаміці даного процесу дозволяє виокремити й основні завдання держави щодо його прискорення. Серед них, зокрема: організація процесу виробництва і розповсюдження знань шляхом підвищення ефективності функціонування системи освіти і науки; формування системи сприяння розвитку інноваційного підприємництва; стимулювання інтеграції наукових та освітніх структур; фінансова та організаційна підтримка наукомістких галузей тощо.

Важливість цих завдань безперечна, оскільки боротьба за інновації, за інтелектуальний та інформаційний простір набуває нині планетарних масштабів. І в цій боротьбі Україна повинна зайняти гідне місце серед переможців. Привабливість економіки знань для нашої держави полягає передусім у тому, що під впливом технологічної та інформаційної революцій класичний поділ праці між багатими і бідними країнами змінюється, даючи останнім шанс вирватися із зачарованого кола, де основним ресурсом виступають природні ресурси та дешева робоча сила.

Безперечно, що досягнення успіху вимагає наполегливої праці. Особливої уваги потребує, зокрема, якість підготовки фахівців для вітчизняних підприємств, яким необхідно, щоб випускники вузів не тільки володіли достатнім обсягом спеціальних знань і навичок, але й могли швидко засвоювати нові знання і методи роботи, вчитися і переучуватися протягом життя, виявляти власну творчу індивідуальність. Недаремно державна політика щодо розвитку людського капіталу – один з ключових компонентів стратегії розбудови економіки знань та головний ресурс в умовах сучасної міжнародної конкуренції. Тож не викликає сумніву, що і для України питання розвитку якісної освіти та освіченості нації є стратегічним у контексті забезпечення інноваційного розвитку та економічного зростання нашої держави у XXI столітті.

У третьому розділі – «Місце та роль економіки знань у стратегії інноваційного розвитку освіти» – докладно аналізується взаємозв'язок освіти та економіки знань в умовах розгортання глобалізації та інформаційної революції, окреслюються шляхи інноваційного розвитку освітньої галузі на тлі становлення економіки знань, проаналізовані завдання та можливості держави у цьому процесі.

Перетворення знань і людського капіталу на домінуючий чинник цивілізаційного поступу зумовило визнання освіти – основного розповсюджувача знань – одним із головних факторів розвитку нової економіки, посилило її взаємозв'язок з економічними процесами. Динамізм сучасної цивілізації, зростання ролі особистості, інтелектуалізація праці, швидкий розвиток технологій – все це зумовлює необхідність зміни формули «освіти на все життя» формулою «освіта через життя», окреслює нові вимоги до якості трудових ресурсів.

Зауважимо, що в умовах економіки знань освіта, з одного боку, виступає в якості товару, або приватного блага, розподіл якого регулюється переважно ринковими методами, а з іншого – в якості суспільного блага, доступ до якого має бути відкритим для кожної особистості. У першому значенні освіта корисна для окремого індивіда, який інвестує у своє навчання гроші та час. Як суспільне благо, освіта робить значний внесок у соціально-економічний та культурний розвиток усього суспільства через формування його інтелектуального потенціалу. Отже, вибір оптимального варіанту розвитку системи освіти, призначенням якої виступає духовний розвиток особистості та збереження і збагачення знань людства, в сучасних ринкових умовах потребує гармонійного поєднання ринкової стратегії її розвитку та принципів служіння культурі людства, раціонального співвідношення між ринковим і державним механізмами управління освітньою сферою.

Тим більше, що в умовах бурхливих соціально-економічних перетворень, радикальної зміни ідеологічних переконань, соціальних уявлень та ідеалів освіта фактично залишається єдиним соціальним інститутом, через який можливі трансляція та втілення у нових поколіннях базових цінностей суспільства. Відтак, перетворення освіти на товар може мати неоднозначні наслідки не лише для розвитку освітньої галузі, а й для країни в цілому. Серед них, зокрема, поступове перетворення університетів на своєрідні економічні корпорації, де пріоритетом є дохідність власних освітніх послуг, інколи й всупереч потребам суспільства. Традиційну систему викладання, яка формувалася «навколо професора», ринок нині змінює обслуговуванням «студента-клієнта» і закріпленням в університеті товарно-грошових відносин. Це призводить до вкорінення у ньому хабарництва, зниження якості освіти,

знецінення інтелектуальної творчої діяльності та нівелювання статусу університетської освіти.

Такі тенденції перекреслюють значення освіти як найважливішого елемента розвитку людського потенціалу, здатного сформувати гармонійну особистість; позитивно вплинути на розбудову громадянського суспільства, формування інститутів і структур державного управління, зміцнення єдності суспільства. Їх подолання – прямий обов'язок держави, якій не слід керуватися лише критерієм прибутку, забуваючи про соціальні та гуманітарні функції освіти. Такі завдання вимагають від України формування і втілення в життя власної виваженої освітньої політики, яка б забезпечила відродження самобутнього національного характеру, докорінне оновлення змісту та організаційних засад побудови освітньої діяльності, примноження інтелектуального потенціалу суспільства та, у кінцевому підсумку, зростання добробуту українського народу. З вітчизняних навчальних закладів молодь повинна виходити справжньою інтелектуальною елітою – високоосвіченою, творчою, здатною діяти на благо собі та всьому суспільству.

Для цього підґрунтям перебудови вітчизняної освітньої системи повинна стати низка демократичних принципів, зокрема: рівних освітніх можливостей, децентралізації, відкритості, ступеневості, варіативності, гуманізації, полікультурності, плюралістичності, неперервності освіти тощо. А в стратегії розвитку освітньої сфери мають бути враховані потреби ринку праці й соціально-економічного розвитку країни та міжнародні стандарти якості освіти, налагоджено тісний взаємозв'язок вищої освіти з науковими дослідженнями, реалізовано принцип автономії університетів тощо.

Зрозуміло, що окреслення стратегії перебудови вітчизняної освіти – непросте та відповідальна справа, надзвичайно актуальна і для філософів, і для педагогів, і для державних діячів, однак у стрімку постіндустріальну епоху з її бурхливим приростом знань це реальний шанс для України на рівних вступити у конкурентну міждержавну боротьбу, утвердитись на ринку високих технологій, забезпечити добробут майбутнім поколінням громадян.

У **четвертому розділі – «Правова та моральна регуляція функціонування економіки знань у системі соціальних інновацій»** – докладно розглядаються позитивні та негативні наслідки становлення економіки знань; аналізуються приховані у ній загрози, які слід враховувати та намагатись попереджувати в освітньо-виховному процесі вищої школи; подано ряд рекомендацій для оптимізації цієї діяльності.

Становлення економіки знань спричинило визнання освіти як засобу реального впливу на трансформаційні зміни в суспільстві. Тісний взаємозв'язок між розвитком освітньої галузі та конкурентноздатністю країни вимагає, щоб

усі структурні перетворення, які відбуваються у державі, гармонійно поєднувалися із модернізацією системи освіти.

На термінове вирішення очікує низка проблем, зокрема, проблеми кадрового забезпечення навчальних закладів та оновлення їх матеріально-технічної бази, які знаходяться у прямій залежності від рівня фінансування освітньої галузі. Одночасно потребує розв'язання питання утримання неповних, малокомплектних, сільських шкіл та інформатизація освіти. Вимагає зміни існуюча викладацько-центристська система передачі знань, що обмежує формування у студентів необхідних для їхнього подальшого професійного життя навичок: креативно мислити, приймати відповідальні рішення, працювати в команді, тривалий час зберігати високу працездатність тощо. Окремої уваги потребує посилення державної підтримки обдарованої молоді.

Вирішення цих та багатьох інших проблем потребує реформування вітчизняної вищої освіти у наступних напрямках: 1) принципів перегляд державної освітньої політики; 2) вдосконалення національного освітнього законодавства та системи фінансування вищої освіти; 3) розвиток інформаційної системи (інформаційних центрів, баз даних освітніх систем тощо) з метою популяризації вітчизняних освітніх здобутків на міжнародній арені; 4) освітня активізація людського капіталу з опорою на концепцію гармонійного розвитку особистості студента та орієнтацією на заохочення його до самостійного набуття знань і активної участі у наукових дослідженнях; 5) вдосконалення системи освіти протягом життя, освіти дорослих та неперервної професійної освіти; 6) продукування в процесі підготовки не лише глибокої професійної компетентності, а й соціальної відповідальності фахівця при вирішенні завдань науково-технічного прогресу; 7) створення постійно діючих громадських структур – форумів освітян та налагодження їхньої співпраці з подібними організаціями інших країн; 8) формування інноваційного суспільства через розбудову систематизованої інноваційної освітньої діяльності.

Останній напрям в Україні врегульовано відповідною нормативно-правовою базою, однак, вона є скоріше декларативною і не забезпечує правового поля для інноваційної діяльності. Наприклад, покладаючи на себе обов'язки фінансової підтримки інноваційних проектів; стимулювання комерційних банків та інших фінансових установ, які кредитують інноваційні проекти; встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності; підтримку функціонування і розвитку інноваційної інфраструктури тощо держава на практиці не здатна забезпечити їх реалізацію, відповідно, й галузь освіти позбавлена можливості продукувати інновації.

До того ж у загальних напрямках реформування української освіти не повинна загубитися й робота навчальних закладів з формування національно

свідомої, морально вихованої молоді. Освічена людина нині – це не просто індивід, який отримав професійні знання та навички. Це, насамперед, особистість, яка через засвоєння загальнолюдських цінностей та культури минулого здатна забезпечити поступ суспільства, створюючи таким чином культуру майбутнього. Формування такої особистості лише через передачу їй фахових знань приречене на невдачу, оскільки без розвитку духовного світу, без розкриття її моральних ресурсів отримані знання скоріш за все матимуть руйнівні наслідки і для неї, і для суспільства.

Проблема невідповідності майбутніх фахівців зазначеній вимозі породжується дегуманізацією вищої школи. Головною її функцією став не розвиток духовно багатой та морально досконалої особистості, а вузька підготовка кадрів. Однак моральність особистості, яка визначає її життєву позицію та орієнтацію у власній професійній діяльності на загальнолюдські цінності, не дорівнює сумі знань, отриманих у процесі фахової підготовки. Вона – результат поєднання навчально-виховних і соціальних впливів на студента, що корегується його практичною участю у суспільному житті.

У **«Висновках»** дисертаційного дослідження зроблено узагальнення результатів роботи, а також подані рекомендації, які мають теоретичне та практичне значення. Вони конкретизовані у наведених нижче положеннях:

1. На початку ХХІ сторіччя світова економіка активно формує нову парадигму науково-технічного розвитку, центральним стрижнем якої виступає розгортання економіки знань. Аналіз розмаїття поглядів на даний феномен дозволяє визначити його як сформовану під впливом інформаційної революції своєрідну галузь продукування і впровадження наукових знань та інновацій у всіх сферах матеріального та духовного виробництва.

2. Ключовими особливостями економіки знань як нової, постіндустріальної форми організації економічних відносин є: вирішальна роль знання у системі виробництва (знання стає повноцінним товаром, головним виробничим ресурсом поруч із працею, капіталом і природними ресурсами); інноваційність економіки знань (що проявляється у зростанні швидкості та інтенсивності інновацій, через які знання стають рушійною силою економічного зростання та соціокультурного розвитку суспільства, перетворюються на основне джерело економічної конкурентоспроможності регіонів і національних економік); стрімкий розвиток високотехнологічних секторів виробництва та широкомасштабне використання нових інформаційно-комунікативних технологій (внаслідок чого знання стають доступнішими, полегшується процес їхнього обміну та накопичення), глобальний і мережевий характер економіки (що змінює взаємодію учасників ринкових відносин); гуманізація економічного поступу людства (концепція ноосферного розвитку);

зростання значення людського капіталу та інвестицій в освіту; формування сучасних напрямків менеджменту (управління знаннями, інноваціями тощо).

3. Для оцінки стану формування економіки знань у певній країні важливими є: рівень державного фінансування науки; ступінь інформатизації суспільства в цілому; існування сприятливого інвестиційного клімату; захист та ефективність розповсюдження інтелектуальної власності; інтелектуальний потенціал людського капіталу; рівень інтеграції освіти та науки.

4. В умовах випереджального розвитку науки, швидкої зміни технологій та якісно нового статусу інформації у розвитку людства змінюється не лише економіка країни, у кінцевому підсумку формуються якісно нові вимоги до особистості – до її здібностей швидко адаптуватися, засвоювати, продукувати та розповсюджувати знання, розвивати власні творчі можливості. В даному контексті економіка знань може сприяти задоволенню найвищих потреб людини у духовному та інтелектуальному самовдосконаленні.

5. Становлення економіки знань в Україні потребує інноваційної архітекτονіки розвитку суспільства, підґрунтям якої мають стати: зміцнення системи «знання – виробництво – знання»; інноваційний розвиток освіти; формування інноваційної культури українського суспільства; удосконалення нормативно-правового регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності; збереження національного коріння і культурних особливостей.

6. Сучасна вітчизняна освіта має низку проблем, що потребують термінового вирішення. Це, зокрема: недостатність державного фінансування освітньої галузі; кадрове забезпечення навчальних закладів та оновлення їх матеріально-технічної бази; розвиток освіти в сільській місцевості; утримання неповних і малокомплектних шкіл; інформатизація освіти; державна підтримка обдарованої молоді; існуюча викладацько-центристська система передачі знань.

7. До факторів, що стримують розвиток інноваційної освітньої діяльності, можна віднести: невизначеність національних науково-технічних пріоритетів; відсутність ефективної програми інноваційної діяльності та декларативність законодавства; повільні темпи застосування напрацьованих інновацій; недосконалість економічних механізмів регулювання інноваційної діяльності; слабкість конкуренції навчальних закладів у напрямку попиту на інновації; недостатність інформаційного забезпечення інноваційної діяльності.

8. Динаміка становлення економіки знань безпосередньо залежить від утвердження інноваційної стратегії розвитку освіти, що повинна охоплювати низку напрямів, серед яких: принциповий перегляд державної освітньої політики та вдосконалення законодавства; модернізація змісту освіти на основі поєднання її з наукою, впровадження наукових досягнень в освітній процес та практику; освітня активізація людського капіталу з опорою на концепцію гармонійного розвитку особистості студента та орієнтацією на заохочення його

до самостійного набуття знань і активної участі у наукових дослідженнях; вдосконалення системи освіти протягом життя, освіти дорослих та неперервної професійної освіти; розвиток освітньої інформаційної системи (інформаційних центрів, баз даних освітніх систем тощо) з метою популяризації вітчизняних освітніх здобутків; створення постійно діючих громадських структур – форумів освітян та налагодження їхньої співпраці з подібними організаціями інших країн; розвиток академічної мобільності; впровадження сучасних педагогічних технологій; реалізація мовних стратегій; підвищення рівня демократизму в організації та управлінні педагогічним процесом.

9. Вітчизняна стратегія побудови економіки знань повинна орієнтуватися не лише на створення та накопичення нової інформації, вдосконалення засобів її обробки та підвищення механізмів використання. В центрі уваги має бути формування гармонійної особистості, розвиток її внутрішньої культури та духовності. Лише за таких умов ця особистість стане справжнім науковцем і творцем, здатним побудувати власну життєдіяльність на підґрунті загальнолюдських ціннісних здобутків та духовності розуму. Тож орієнтація вищої школи у століття глобальних проблем, технічної та інформаційної могутності на формування фахівця, озброєного лише професійними знаннями, зневага до його морального та духовного розвитку, це не просто шлях в нікуди, це важкий злочин проти майбутніх поколінь.

Основні положення дисертації викладені у наступних публікаціях автора:

1. Старовойт О. Інноваційні стратегіми розвитку освіти / О.Старовойт // Вісник НТУУ КПІ: Філософія. Психологія. Педагогіка. – К., 2009. – № 3. – Частина 2. – С. 10-13.

2. Старовойт О. «Економіка знань» як сфера функціонування інтелекту / О.Старовойт // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. пр.] / [гол. ред. В.М.Вашкевич]. – К., 2009. – Вип. 28. – С. 216-220.

3. Старовойт О. Мовні стратегії та дискурс у структурі «Економіки знань» / О.Старовойт // Мультиверсум. Філософський альманах: [зб. наук. пр.] / [гол. ред. В.В.Лях]. – К., 2009. – Вип. 87. – С. 83-95.

4. Старовойт О. Освіта в системі викликів сучасної епохи / О.Старовойт // Вища освіта України. – К., 2008. – № 4 (Додаток 1). – С. 178-181.

АНОТАЦІЇ

Старовойт О.В. Економіка знань у стратегії інноваційного розвитку освіти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2010.

Дисертація присвячена детальному аналізу економіки знань і осмисленню її місця і ролі в інноваційному розвитку суспільства та освіти. В роботі показана еволюція поглядів на природу, зміст і сутність даного феномену; виявлено та охарактеризовано загальносвітові тенденції становлення економіки знань в умовах розгортання глобалізації та інформаційної революції. Через розгляд ролі знання як суспільного блага та аналіз структури і факторів накопичення людського капіталу уточнюється поняття «економіка знань», окреслюються позитивні й негативні наслідки становлення такої економіки, демонструються завдання й можливості держави у регулюванні цього процесу.

В дисертації ґрунтовно аналізуються вітчизняні особливості розгортання економіки знань та визначаються основні напрями інновацій, яких потребує освітня галузь України. Наголошується на необхідності подолання проблем, існуючих у сфері правової та моральної регуляції функціонування економіки знань у системі соціальних інновацій, та пропонуються шляхи і засоби їх подолання, зокрема, й через освітньо-виховний процес у вищій школі.

Ключові слова: знання, інновації, економіка знань, вища освіта, інноваційний розвиток освіти, соціальний капітал, духовне виробництво.

Старовойт Е.В. Экономика знаний в стратегии инновационного развития образования. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.10 – философия образования. Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2010.

Диссертация посвящена детальному анализу экономики знаний и осмыслению ее места и роли в инновационном развитии общества и образования. В работе представлена эволюция взглядов на природу, содержание и сущность данного феномена, выявляются и характеризуются общемировые тенденции становления экономики знаний в условиях распространения глобализации и информационной революции.

Рассматривая знания как общественное благо, анализируя структуру и факторы накопления человеческого капитала, четко разделяется понятия «информация» и «знания» и обосновывается зависимость всей системы существования социума от масштаба их выработки и использования. В работе

подчеркивается значение знаний как основного фактора экономического процветания и общественного развития, как главного инновационного ресурса и интегратора глобальной цивилизации.

От работ Ф. Махлупа, в которых впервые встречается понятие «экономика знаний», через взгляды теоретиков постиндустриального и информационного обществ, а также понимание особенностей экономики знаний современными исследователями, подается авторское определение этого феномена как сформированной под влиянием информационной революции своеобразной сферы получения и применения научных знаний и инноваций во всех сферах материального и духовного производства.

В работе раскрываются и анализируются характерные особенности экономики знаний, к которым отнесены: определяющая роль знаний в системе производства; инновационность экономики знаний; стремительное развитие высокотехнологичных секторов производства и широкое использование новых информационно-коммуникационных технологий; глобальный и сетевой характер экономики; гуманизация экономического развития человечества; значимость человеческого капитала и инвестиций в образование и подготовку кадров; формирование современных направлений менеджмента, в частности, менеджмента знаний и инноваций.

На основе выделения особенностей экономики знаний определяются позитивные и негативные последствия ее становления и выявляются задания и возможности государства в урегулировании этого процесса. Подчеркивается, что в условиях быстрого развития науки и новых технологий изменения происходят не только в экономике государства, в конечном итоге формируются качественно новые требования к человеческой личности – к ее способности быстро адаптироваться, осваивать, создавать и распространять знания, реализовывать собственный творческий потенциал.

В диссертации также детально анализируются отечественные особенности становления экономики знаний. В частности, акцентируется внимание на неопределенности национальных научно-технических приоритетов, отсутствии эффективной программы инновационной деятельности и медленном темпе распространения и применения уже наработанных инноваций. Подчеркивается, что для становления экономики знаний Украине необходима инновационная архитектура развития общества, в основу которой должны быть положены: создание эффективной системы «знания – производство – знания»; инновационное развитие образования; формирование инновационной культуры общества; улучшение нормативно-правовой базы, которая регулирует инновационно-инвестиционную деятельность и т.д.

Раскрываются основные направления инновационной стратегии развития отечественной сферы образования и определяются наиболее острые проблемы, сдерживающие становление экономики знаний в Украине. Анализируя противоречия, существующие в сфере правовой и моральной регуляции функционирования экономики знаний в системе социальных инноваций, детально рассматриваются пути их преодоления, в частности, и через образовательно-воспитательный процесс в высшей школе. Обращается внимание на то, что процесс подготовки будущего специалиста должен объединить профессиональные знания и навыки с духовными ценностями цивилизации, с пониманием предназначения человека и смысла его существования.

Ключевые слова: знания, инновации, экономика знаний, высшее образование, инновационное развитие образования, социальный капитал, духовное производство.

Starovoyt O.V. An Economy of the knowledges in the strategy of innovative development of the education. – Manuscript.

The thesis is for the candidate of philosophy scientific degree in speciality 09.00.10 – philosophy of education. National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2010.

Dissertation is devoted to the detailed analysis of economy of the knowledges and also to the comprehension of its place and role in innovative development of society and education. The evolution of looks to nature, contents and essence of this phenomenon are shown in this dissertation. The world tendencies of becoming of economy of the knowledges in the conditions of the development of globalization and informative revolution are found and described. Through consideration of the role of knowledge as a public benefit and analysis of the structure and factors of human capital accumulation the conception «economy of the knowledges» is specified, the positive and negative consequences of its becoming are outlined, task and possibilities of the state in adjusting of this process are demonstrated.

The domestic features of the development of economy of the knowledges are thoroughly analysed, and basic directions of innovations, which are in need in the Ukrainian educational industry are shown. In this dissertation is marked on the necessity of overcoming of the problems, existing in the sphere of the legal and moral adjusting of the functioning of economy of the knowledges in the system of social innovations, and ways and facilities of their overcoming are offered, in particular, and through educationally educate process at the higher school.

Key words: knowledge, innovations, economy of the knowledges, higher education, innovative development of education, social capital, spiritual production.